
WSCHODNI ROCZNIK HUMANISTYCZNY
TOM XXI (2024), №4
s. 75-101
doi: 10.36121/tzyszlak.21.2024.4.075

Tomasz Szyszlak
ORCID: 0000-0002-0281-3377
(Uniwersytet Wrocławski)

Zamiast w kamasze – do pracy. Służba zastępcza ze względów religijnych w Federacji Rosyjskiej i na Ukrainie. Stan prawny i praktyka czasu wojny

Streszczenie: W artykule dokonano analizy postradzieckich rozwiązań w zakresie prawa do służby zastępczej, przede wszystkim analizy porównawczej stanu prawnego w Federacji Rosyjskiej i na Ukrainie. Zwrócono uwagę, że Ukraina należy do awangardy państw postradzieckich w zakresie wprowadzania tego typu instytucji, natomiast w Rosji proces ten był długi i skomplikowany. Ostatecznie można stwierdzić, że na Ukrainie przyjęto rozwiązania bliższe standardom międzynarodowym, z kolei w Rosji – bliższe rozwiązaniom militarnym. Zauważono także, że instytucja służby zastępczej nie została formalnie ograniczona ze względu na działania wojenne.

Słowa kluczowe: Federacja Rosyjska, Ukraina, cywilna służba zastępcza, obdzektor, wolność religijna, wolność myśli, sumienia i wyznania

In place of in military boots – to work. Alternative service for religious reasons in the Russian Federation and Ukraine. Legal status and practice in wartime

Annotation: The article analyzes post-Soviet solutions to the right to alternative service, first of all, a comparative analysis of the legal status in the Russian Federation and Ukraine. It was noted that Ukraine is among the vanguard of post-Soviet states in the introduction of such institutions, while in Russia the process was long and complicated. In the end, it can be concluded that in Ukraine, solutions closer to international standards were adopted, while in Russia - closer to militaristic solutions. It was also noted that the institution of alternative service was not formally restricted due to the war effort.

Keywords: Russian Federation, Ukraine, civilian service, conscientious objector, religious freedom, freedom of thought, conscience and religion

Wstęp

Związek Radziecki był z jednej strony państwem silnie zmilitaryzowanym, z drugiej – państwem, w którym przez większość okresu istnienia nie funkcjonowała wolność religijna. Stąd też nic dziwnego, że kwestia zastępczej służby wojskowej nie zajmowała zbyt wiele miejsca w przestrzeni publicznej. Ideolodzy radzieccy zwracali uwagę, że zwolennicy pokoju w krajach socjalistycznych nie akceptują takich żądań pacyfistów, jak odmowa służby wojskowej i obrony społeczeństwa socjalistycznego. W ich przekonaniu, opierając się na doświadczeniach stosunków socjalizmu z imperializmem, działania takie nie wzmocnią pokoju, a zagrożą bezpieczeństwu ZSRR i innych państw socjalistycznych. Sytuacja zaczęła się zmieniać w latach 80. XX w., kiedy Związek Radziecki zaangażował się militarnie w Afganistanie, co nałożyło się w czasie ze zmianami społeczno-politycznymi w kraju, czego elementem stała się powolna rehabilitacja sfery religijnej. Do piętnastu republik związkowych zaczęły docierać nietradycyjne wspólnoty konfesyjne, zwłaszcza protestanckie, które kwestie odmowy czynnej służby wojskowej uznały za element doktryny.

Celem niniejszego artykułu jest analiza postradzieckich rozwiązań w zakresie prawa do służby zastępczej, zwłaszcza w dwóch państwach sąsiadujących z Polską, które znajdują się w faktycznym stanie wojny ze sobą. To istotna kwestia z punktu widzenia wolności sumienia i wyznania, pod którym to pojęciem rozumieć należy prawo do wyznawania indywidualnie lub wspólnie z innymi jakiegokolwiek religii lub jej niewyznawania, do swobodnego wyboru i zmiany, do posiadania i propagowania przekonań religijnych oraz postępowania zgodnie z nimi. Ta możliwość działania zgodnie z osobistymi przekonaniem sumienia implikuje prawo każdego człowieka do samodzielnego decydowania o kwestii użycia śmiercionośnej broni przeciwko innym ludziom.

Jako że prawo do wolności sumienia stanowi jedno z fundamentalnych praw człowieka, problem ten wpisuje się w zakres bezpieczeństwa jednostki. Z kolei z racji specyfiki stosowania prawa do wolności sumienia w odniesieniu do konstytucyjnego obowiązku obrony ojczyzny problematyka ta jak najbardziej wchodzi również w kontekst bezpieczeństwa militarnego.

W artykule termin „służba zastępcza” będzie rozumiany jako pojęcie tożsame z rosyjską „alternatywną służbą cywilną” i ukraińską „służbą alternatywną (niewojskową)”.

1. Międzynarodowe i postradzieckie doświadczenia ze służbą zastępczą

Prawo do odmowy służby wojskowej ze względu na sumienie stanowi integralną część koncepcji prawa do wolności myśli, sumienia i wyznania. Na gruncie uniwersalnym jego źródła odnajdziemy w art. 18 Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka z 1948 r., w rozwiniętej wersji w art. 18 Międzynarodowego Paktu Praw Obywatelskich i Politycznych z 1966 r., zaś na gruncie europejskim w art. 9 Europejskiej Konwencji o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności z 1950 r.¹

---

¹ А. Х. Абашидзе, А. В. Колесникова, *Право на альтернативную службу*, „Вестник Российского университета дружбы народов. Серия: Юридические науки” 2010, nr 3, s. 114-117.

Dokumenty powyższe stanowią podstawowy zasób normatywny, na którym pracowały instytucje systemu ONZ, Rady Europy i innych organizacji międzynarodowych, podejmujących w swojej działalności problematykę prawa do odmowy służby wojskowej. I tak 10 marca 1987 r. Komisja Praw Człowieka ONZ przyjęła rezolucję nr 1987/46, w której uznała, że sprzeciw sumienia wobec służby wojskowej „wynika z zasad i racji sumienia, w tym z głębokich przekonań, wynikających z pobudek religijnych, etycznych, moralnych lub podobnych” i zaapelowała do państw „o uznanie, że podyktowana sumieniem odmowa służby wojskowej powinna być uważana za uprawnione korzystanie z prawa do wolności myśli, sumienia i wyznania, uznanego przez Powszechną Deklarację Praw Człowieka oraz Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych”. Ponadto zaleciła państwom, w których służba wojskowa jest obowiązkowa, aby rozważyły wprowadzenie różnych form służby zastępczej dla osób odmawiających służby wojskowej ze względu na przekonania, mając na uwadze doświadczenia niektórych państw w tym względzie, a także aby powstrzymały się od wymierzania takim osobom kary więzienia².

W Uwagach Ogólnych nr 22 Komitetu Praw Człowieka do art. 18 Międzynarodowego Paktu Praw Obywatelskich i Politycznych, przyjętych 30 lipca 1993 r., zauważono, że Pakt nie odnosi się wprost do prawa do sprzeciwu sumienia, ale Komitet uważa, że takie prawo można wyprowadzić z art. 18, ponieważ „obowiązek użycia śmiercionośnej siły może poważnie kolidować z wolnością sumienia i prawem do manifestowania swojej religii lub przekonań”³.

Następca prawny Komisji, a zatem istniejąca od 2006 r. Rada Praw Człowieka ONZ, 5 lipca 2012 r. przyjęła rezolucję 20/2, w której potwierdzono wcześniejszy dorobek w zakresie prawa do odmowy służby wojskowej, w tym decyzję Rady nr 2/102 z 6 października 2006 r. oraz rezolucję Komisji Praw Człowieka nr 2004/35 z 19 kwietnia 2004 r. i 1998/77 z 22 kwietnia 1998 r. Zaapelowano również do państw, które jeszcze tego nie zrobiły, o wprowadzenie zastępczej służby wojskowej⁴.

Choć dorobek ONZ w zakresie prawa do odmowy służby wojskowej jest niekwestionowany, to jednak warto zaznaczyć, że pod względem chronologicznym to Rada Europy jako pierwsza organizacja międzynarodowa zajęła się interesującą nas problematyką. Już 26 stycznia 1967 r. Zgromadzenie Parlamentarne uchwaliło rezolucję 337 (1967), w której zapisano, że „osobom podlegającym poborowi do służby wojskowej, a z powodów sumienia lub głębokich przekonań, wynikających z pobudek religijnych, etycznych, moralnych, humanitarnych, światopoglądowych lub podobnych, odmawiają pełnienia służby wojskowej, przysługuje osobiste prawo do zwolnienia z obowiązku pełnienia takiej służby”, a prawo to wynika logicznie z art. 9 Europejskiej Konwencji o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności.

² *Conscientious objection to military service (Resolution 1987/46)*, 10 III 1987, <https://wri-irg.org/en/story/1987/conscientious-objection-military-service-resolution-198746> [dostęp: 5.10.2024].

³ *UNCCPR General Comment No. 22: The right to freedom of thought, conscience and religion (Art. 18)*, https://www.equalrightstrust.org/sites/default/files/ertdocs/general_comment_22.pdf [dostęp: 5.10.2024].

⁴ *Conscientious objection to military service*, 5 VII 2012, <https://documents.un.org/doc/resolution/gen/g12/152/88/pdf/g1215288.pdf> [dostęp: 5.10.2024].

Wskazano również sposób postępowania w problemowej sytuacji, a także wyróżniono, jak ma wyglądać służba zastępcza⁵. W późniejszych zaleceniach Zgromadzenia Parlamentarnego (1967, 1977, 2001) i Komitetu Ministrów (1997, 2010) znalazły się prośby do państw członkowskich, które jeszcze tego nie uczyniły, aby wprowadziły służbę zastępczą.

W ramach realizacji „ludzkiego wymiaru” problematyką prawa do odmowy służby wojskowej zajmuje się również Konferencja Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie, przekształcona w 1995 r. w Organizację Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie (OBWE). W czasie konferencji w Kopenhadze (1990), a także podczas spotkań wdrożeniowych ludzkiego wymiaru, organizowanych przez Biuro Instytucji Demokratycznych i Praw Człowieka (2001, 2003) zaapelowano do państw członkowskich, które jeszcze tego nie uczyniły, aby wprowadziły służbę zastępczą.

Szczegółowo problematyka została poruszona w rozdziale 10 „Handbook on Human Rights and Fundamental Freedoms of Armed Forces Personnel” z 2008 r., opracowanego wspólnie przez Biuro oraz DCAF (Genewskie Centrum Demokratycznej Kontroli nad Siłami Zbrojnymi), w którym podsumowano najważniejsze zalecenia dotyczące prawa do odmowy służby wojskowej: a) dla wszystkich, których dotyczy służba wojskowa, powinna być dostępna informacja na temat prawa do sprzeciwu sumienia wobec służby wojskowej oraz sposobów uzyskania statusu osoby odmawiającej służby wojskowej ze względu na sumienie; b) sprzeciw sumienia powinien być dostępny zarówno dla poborowych, jak i dla żołnierzy zawodowych, zarówno przed służbą wojskową, jak i w jej trakcie, zgodnie z zaleceniami organów międzynarodowych; c) w przypadku gdy państwo nie akceptuje oświadczenia o sprzeciwie sumienia, powinny istnieć niezależne komisje odwoławcze (a w przypadku braku takich komisji – powinny istnieć odpowiednie gwarancje proceduralne); d) odmawiający służby wojskowej ze względu na przekonania nie powinni być wielokrotnie karani za nieodbycie służby wojskowej; e) nie powinno być dyskryminacji osób odmawiających służby wojskowej ze względu na przekonania w odniesieniu do ich warunków świadczenia służby zastępczej lub jakichkolwiek praw gospodarczych, społecznych, kulturalnych, obywatelskich lub politycznych; f) służba zastępcza powinna być zgodna z powodami odmowy służby wojskowej ze względu na przekonania, o charakterze niekombatanckim lub cywilnym, w interesie publicznym, a nie o charakterze represyjnym; g) służba zastępcza powinna być wykonywana pod administracją cywilną, bez udziału władzy wojskowej; h) odbywający służbę zastępczą powinni korzystać z tych samych praw ekonomicznych i społecznych, co odbywający służbę wojskową; i) czas trwania służby zastępczej nie powinien być dłuższy niż półtorakrotność czasu trwania służby wojskowej⁶.

Inną z organizacji międzynarodowych, która zajmuje się problematyką prawa do odmowy służby wojskowej i prawa do służby zastępczej, jest Wspólnota Niepod-

⁵ *Right of conscientious objection. Resolution 337 (1967)*, 26 I 1967, <https://pace.coe.int/en/files/15752/html> [dostęp: 5.10.2024].

⁶ *Handbook on Human Rights and Fundamental Freedoms of Armed Forces Personnel*, Warsaw 2008, s. 74-86.

ległych Państw. Podobnie jak w przypadku ONZ i Rady Europy wiele miejsca w dorobku prawnym WNP zajmuje zagadnienie praw człowieka, czego dowodem jest przyjęcie przed trzydziestu laty Konwencji Praw Człowieka i Podstawowych Wolności. Prawo do wolności sumienia reguluje art. 10 Konwencji, który stanowi, że każdy ma prawo do wolności myśli, sumienia i wyznania, co obejmuje wolność wyboru religii lub przekonań oraz wolność uzewnętrzniania swojej religii lub przekonań, indywidualnie lub wspólnie z innymi, oddawania czci, wyznawania, praktykowania i postępowania zgodnie z praktykami religijnymi i rytualnymi. Dokument nie wspomina o prawie do odmowy służby wojskowej ze względu na religię lub przekonania. Jedynie pośrednio wskazuje w art. 4, zakazującym pracy przymusowej lub obowiązkowej, że określenie „praca przymusowa lub obowiązkowa” nie obejmuje żadnej służby o charakterze wojskowym, lecz w odniesieniu do sygnatariuszy Konwencji, którzy uznają odmowę wykonywania takiej służby przez osoby ze względów politycznych lub religijno-etycznych, których odbycie jest wymagane zamiast obowiązkowej służby wojskowej⁷.

Zgodnie z art. 36 Statutu WNP Zgromadzenie Międzyparlamentarne Państw Członkowskich Wspólnoty Niepodległych Państw przeprowadza konsultacje międzyparlamentarne, omawia kwestie współpracy w ramach WNP oraz wypracowuje wspólne propozycje w zakresie działania parlamentów narodowych. Zgodnie z art. 13 Regulaminu Zgromadzenia Międzyparlamentarnego organ ten opracowuje rekomendacyjne akty doradcze i ustawodawcze w sprawach znajdujących się w spektrum wspólnego zainteresowania państw członkowskich. Zgodnie z art. 15 Regulaminu przez rekomendacyjny akt ustawodawczy rozumie się wzorcowy akt ustawodawczy przyjęty przez Zgromadzenie w celu ukierunkowania skoordynowanych działań legislacyjnych członków WNP.

Przedstawiciele parlamentów narodowych Armenii, Azerbejdżanu, Białorusi, Gruzji, Kazachstanu, Kirgistanu, Mołdawii, Rosji, Tadżykistanu i Uzbekistanu uczestniczący w XIV posiedzeniu plenarnym Zgromadzenia 16 października 1999 r. przyjęli ustawę wzorcową WNP „O służbie alternatywnej (niewojskowej)”⁸. Dokument ten jest prawie że identyczny z kirgiską ustawą „O służbie alternatywnej (niewojskowej)”, przyjętą przez Radę Najwyższą w Biszkeku 16 grudnia 1992 r.⁹. Na posiedzeniu wyjazdowym Stałej Komisji Zgromadzenia Międzyparlamentarnego ds. Obronności i Bezpieczeństwa, które odbyło się 27 maja 1999 r., po raz pierwszy zaprezentowano projekt ustawy wzorcowej. Po dyskusji członek Komisji, były I sekretarz Komunistycznej Partii Kirgistanu, Asambat Masaliew otrzymał polecenie przygotowania ostatecznego projektu, uwzględniającego doświadczenia Kirgistanu w tym zakresie. Wybór Kirgistanu jako państwa, na którym inni członkowie WNP mają się

⁷ Конвенция Содружества Независимых Государств о правах и основных свободах человека, 26 V 1995, https://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_6966/7c1d5379cc927a5571eb3e3e2c4148e3ad141f75/ [dostęp: 5.10.2024].

⁸ Модельный закон Об альтернативной (невоисковой) службе, 16 X 1999, <http://www.parliament.am/library/modelayinorenqner/170.pdf> [dostęp: 5.10.2024].

⁹ Закон Республики Кыргызстан Об альтернативной (невоисковой) службе, 16 XII 1992, <https://cbd.minjust.gov.kg/837/edition/503674/ru> [dostęp: 5.10.2024].

wzorować, podyktowany był przede wszystkim faktem długiego funkcjonowania przepisów dotyczących służby zastępczej w tym kraju.

W tym czasie spośród państw postradzieckich własne regulacje dotyczące służby zastępczej poza Kirgistanem posiadały inne państwa, co pozwoliło nawet na wyróżnienie dwóch różnych podejść do interesującego nas zagadnienia. W „modelu azjatyckim”, a zatem w rozwiązaniach prawnych zastosowanych w Kirgistanie czy Uzbekistanie, służba zastępcza przewidziana została dla osób, które służby wojskowej nie mogą podjąć ze względów rodzinnych (wielodzietność) lub ze względu na odbywaną karę pozbawienia wolności, do koordynowania służby zastępczej upoważniono Ministerstwo Obrony i jego lokalne struktury, a osoby odbywające służbę zastępczą zostały zobowiązane do przekazywania na konto ministerstwa części swojej miesięcznej pensji.

Z kolei w „modelu europejskim”, reprezentowanym przez Mołdawię czy Ukrainę, podstawę służby zastępczej stanowi prawo do wolności sumienia, służbą zastępczą zarządzają władze cywilne, a status prawny osób odbywających służbę zastępczą jest ograniczony jedynie w stopniu minimalnym.

Pozostałe państwa albo przyjęły regulacje dotyczące służby zastępczej tylko na poziomie konstytucyjnym (Azerbejdżan, Białoruś, Gruzja, Rosja), co oznaczało brak przepisów wykonawczych i często procesy karne dla osób odmawiających służby wojskowej, albo też w ogóle nie przewidywały takiego rozwiązania (Armenia, Kazachstan, Tadżykistan, Turkmenistan)¹⁰.

Ustawa wzorcowa WNP „O służbie alternatywnej (niewojskowej)” już na etapie jej uchwalenia budziła spore kontrowersje, gdyż wśród podstaw zastąpienia służby wojskowej przez służbę zastępczą najwięcej miejsca poświęca kwestiom rodzinnym, dalej karalności, stanowi zdrowia, natomiast co do wyznania religijnego to jest to przesłanka brana pod uwagę o tyle, o ile spełniony jest warunek przynależności do zarejestrowanej wspólnoty konfesyjnej, której wyznanie i statut nie dopuszczają używania broni i służby w siłach zbrojnych. To władze państwowe jednostronnie określają, ilu poborowych zostanie wezwanych do odbycia służby zastępczej, czyli dopuszczono możliwość, że nie będzie to nikt. Nie mniej najistotniejszą wadą tegoż dokumentu jest to, że nie wspomina on o przekonaniach pacyfistycznych jako podstawie do odmowy służby wojskowej¹¹.

Dokonując analizy aktualnych przepisów konstytucyjnych w zakresie interesującej nas problematyki można dostrzec, że większość państw postradzieckich uznaje prawo do odmowy służby wojskowej i prawo do służby zastępczej. Ciekawie wygląda to z perspektywy systematyki ustaw zasadniczych, bowiem część państw przepisy w tym zakresie umieszcza w artykułach poświęconych wolności sumienia (Armenia, Ukraina), część z kolei – w artykułach dotyczących obywatelskiego obowiązku obrony (Azerbejdżan, Białoruś, Estonia, Gruzja, Kirgistan, Litwa, Rosja, Uzbekistan). W niektórych ustawach zasadniczych państw postradzieckich znalazły się również przepisy dotyczące zakazu pracy przymusowej (Litwa, Mołdawia). W za-

¹⁰ P. В. Марапов, *Альтернативная служба в странах СНГ и Балтии*, Пермь 2000, s. 9.

¹¹ Szerzej na ten temat: P. В. Марапов, *op. cit.*, s. 11-13.

prezentowanej poniżej tabeli zacytowano przepisy konstytucyjne odnoszące się do badanego problemu. W kolumnie „Tematyka” zawarto tytuł artykułu, a w sytuacji jego braku – pierwsze słowa w nawiasie.

Tabela nr 1. Konstytucyjne gwarancje prawa do służby alternatywnej w państwach postradzieckich

Państwo	Artykuł		Treść
	Numeracja	Tematyka	
Armenia	41.3	Wolność myśli, sumienia i religii	Każdy obywatel ma prawo do zastąpienia służby wojskowej służbą alternatywną, zgodnie z przepisami prawa, jeżeli jest ona sprzeczna z jego wiarą religijną lub przekonaniami religijnymi.
Azerbejdżan	76.2	Obrona ojczyzny	Jeżeli służba wojskowa jest sprzeczna z przekonaniami danej osoby, wówczas w przypadkach przewidzianych prawem, dopuszczalne może być zastąpienie regularnej służby wojskowej służbą alternatywną.
Białoruś	57 zd. 2	(Obrona Republiki Białorusi...)	Tryb odbywania służby wojskowej, podstawy i warunki zwolnienia ze służby wojskowej lub zastąpienia jej służbą alternatywną określa ustawa.
Estonia	Par. 124 zd. 2	(Obywatele Estonii zobowiązani są brać udział w obronie państwa...)	Osoby, które z powodów religijnych lub przekonań moralnych odmawiają służby w Siłach Obrony, obowiązane są odbyć służbę zastępczą w trybie przewidzianym w ustawie.
Gruzja	101.2 zd. 2	(Obrona Gruzji jest obowiązkiem...)	Sposób wykonania obowiązku służby wojskowej określa ustawa.
Kazachstan	22.2	(Każdy człowiek ma prawo do wolności sumienia)	Korzystanie z prawa do wolności sumienia nie powinno warunkować ani ograniczać powszechnych i obywatelskich praw i obowiązków wobec państwa.
	36.2	(Obrona Republiki Kazachstan jest świętym obowiązkiem...)	Obywatele Republiki pełnią służbę wojskową w trybie i formach określonych ustawą.
Kirgistan	54.2 zd. 2	(Obrona ojczyzny - święty obowiązek...)	Podstawy i tryb zwolnienia ze służby wojskowej lub zastąpienia jej służbą alternatywną określa ustawa.

Litwa	27		Przekonania, wyznawana religia ani wiara nie mogą być usprawiedliwieniem dla przestępstw lub nieprzestrzegania ustaw.
	48 zd. 4	(Każdy człowiek ma prawo do swobodnego wyboru pracy...)	Pracy przymusowej nie stanowi służba w wojsku lub wojskowej służbie zastępczej, ani praca obywateli w czasie wojny, klęsk żywiołowych, epidemii i w innych nadzwyczajnych sytuacjach.
	139 zd. 2	(Obrona Państwa Litewskiego...)	Obywatele Republiki Litewskiej obowiązani są do odbywania służby wojskowej lub zastępczej służby wojskowej w trybie przewidzianym przez ustawę.
Łotwa	brak		
Mołdawia	44.2	Zakaz pracy przymusowej	Pracy przymusowej nie stanowią: a) służba wojskowa lub działalność wykonywana w jej zastępstwie przez tych, którzy, zgodnie z ustawą, są zwolnieni z obowiązkowej służby wojskowej; [...]
Rosja	59.3	(Obrona Ziemi Ojczystej...)	Obywatel Federacji Rosyjskiej, w przypadku gdy pełnienie służby wojskowej jest sprzeczne z jego przekonaniami lub wyznaniem, jak również w innych przypadkach przewidzianych przez ustawę federalną, ma prawo do jej zamiany na alternatywną służbę cywilną.
Tadżykistan	43 zd. 2	(Obrona ojczyzny...)	Sposób wykonania służby wojskowej określa ustawa.
Turkmenistan	58		Obrona Turkmenistanu – święty obowiązek każdego obywatela. Ustanowiono powszechny obowiązek wojskowy dla mężczyzn będących obywatelami Turkmenistanu.
Ukraina	35 ak. 4 zd. 2	(Każdy ma prawo do swobodnego wyboru światopoglądu i wyznania...)	Jeżeli wypełnienie obowiązku służby wojskowej pozostaje w sprzeczności z przekonaniami religijnymi obywatela, wykonanie tego obowiązku winno zostać zastąpione służbą alternatywną (niewojskową).
Uzbekistan	64 zd. 2	(Obrona Republiki Uzbekistan...)	Obywatele zobowiązani są do odbywania służby wojskowej lub służby alternatywnej w porządku przewidzianym przez ustawę.

Źródło: opracowanie własne na podstawie: *Constitution of the Republic of Armenia*, 5 VII 1995, <http://www.parliament.am/parliament.php?id=constitution&lang=eng> [dostęp: 5.10.2024]; *The Constitution of the Republic of Azerbaijan*, 27 XI 1995, <https://president.az/en/pages/view/azerbaijan/constitution> [dostęp: 5.10.2024]; *Конституция Республики Беларусь*, 15 III 1994, <https://president.gov.by/ru/gosudarstvo/constitution> [dostęp: 5.10.2024]; *Konstytucja Republiki Estońskiej*, 28 VI 1992, https://biblioteka.sejm.gov.pl/wp-content/uploads/2015/10/Estonia_pol_010811.pdf [dostęp: 5.10.2024]; *Konstytucja Gruzji*, 24 VIII 1995, https://biblioteka.sejm.gov.pl/wp-content/uploads/2023/02/Gruzja_2015.pdf [dostęp: 5.10.2024]; *The Constitution of Kazakhstan*, 30 VIII 1995, <https://constitu->

tion.kz/english/ [dostęp: 5.10.2024]; *Конституция Кыргызской Республики*, 11 IV 2021, <https://cbd.minjust.gov.kg/112213/edition/1202952/ru> [dostęp: 5.10.2024]; *Konstytucja Republiki Litewskiej*, 25 X 1992, https://biblioteka.sejm.gov.pl/wp-content/uploads/2016/01/Litwa_pol_010711.pdf [dostęp: 5.10.2024]; *Konstytucja Republiki Łotewskiej*, 15 II 1922, https://biblioteka.sejm.gov.pl/wp-content/uploads/2016/11/Lotwa_pol_010711.pdf [dostęp: 5.10.2024]; *Konstytucja Republiki Mołdawii*, 29 VII 1994, https://biblioteka.sejm.gov.pl/wp-content/uploads/2024/02/Konstytucja_Moldawii.pdf [dostęp: 5.10.2024]; *Konstytucja Federacji Rosyjskiej*, 12 XII 1993, https://biblioteka.sejm.gov.pl/wp-content/uploads/2024/06/Konstytucja_Federacji_Rosyjskiej_2022_strona.pdf [dostęp: 5.10.2024]; *Constitution of the Republic of Tajikistan*, 6 XI 1994, <https://mfa.tj/en/main/tajikistan/constitution> [dostęp: 5.10.2024]; *Конституция Туркменистана*, 28 IX 2008, <https://saylav.gov.tm/ru/law?id=2> [dostęp: 5.10.2024]; *Konstytucja Ukrainy*, 28 VI 1996, https://biblioteka.sejm.gov.pl/wp-content/uploads/2024/07/Ukraina_2024-07-08.pdf [dostęp: 5.10.2024]; *The Constitution of the Republic of Uzbekistan*, 8 XII 1992, <https://lex.uz/docs/6451070> [dostęp: 5.10.2024].

Co się zaś tyczy ustawodawstwa szczegółowego, poświęconego wyłącznie służbie zastępczej, to stosowne akty obecnie obowiązują w Armenii, Białorusi, Gruzji, Kirgistanie, Litwie, Mołdawii, Rosji i Ukrainie, przepisy dotyczące służby zastępczej można odnaleźć również w ustawach o służbie wojskowej Łotwy (rozdział IV) i Uzbekistanu (rozdział VI). W przypadku pozostałych państw brak regulacji ustawowych lub takowych nie udało się ustalić. W poniższej tabeli zaprezentowano podstawowe informacje o ustawach dotyczących służby zastępczej w państwach postradzieckich.

Tabela nr 2. Ustawodawstwo szczegółowe państw postradzieckich dotyczące służby zastępczej

Państwo	Data uchwalenia	Tytuł	Status
Armenia	17 XII 2003	Ustawa Republiki Armenii „O służbie alternatywnej”	Obowiązująca
Azerbejdżan	brak		
Białoruś	4 VI 2015	Ustawa Republiki Białoruś „O służbie alternatywnej”	Obowiązująca
Estonia	brak		
Gruzja	28 X 1997	Ustawa Gruzji „O niewojskowej alternatywnej służbie pracy”	Obowiązująca
Kazachstan	brak		
Kirgistan	16 XII 1992	Ustawa Republiki Kirgistan „O służbie alternatywnej (niewojskowej)”	Uchylona
	13 VI 2002	Ustawa Republiki Kirgistan „O służbie alternatywnej (niewojskowej)”	Uchylona
	9 II 2009	Ustawa Republiki Kirgiskiej „O powszechnym obowiązku wojskowym obywateli Republiki Kirgiskiej, o służbie wojskowej i alternatywnej”	Obowiązująca
Litwa	16 X 1990	Ustawa Republiki Litewskiej „O obowiązkowej alternatywnej służbie (pracy)”	Obowiązująca

Łotwa	5 IV 2023	Ustawa Republiki Łotewskiej „O służbie obrony narodowej”	Obowiązująca
Mołdawia	9 VII 1991	Ustawa Republiki Mołdawii „O służbie alternatywnej”	Uchylona
	6 VII 2007	Ustawa Republiki Mołdawii „O organizacji służby cywilnej (alternatywnej)”	Obowiązująca
Rosja	25 VII 2002	Ustawa federalna Federacji Rosyjskiej „O alternatywnej służbie cywilnej”	Obowiązująca
Tadżykistan	brak		
Turkmenistan	brak		
Ukraina	12 XII 1991	Ustawa Ukrainy „O służbie alternatywnej (niewojskowej)”	Obowiązująca
Uzbekistan	12 XII 2002	Ustawa Uzbekistanu „O powszechnym obowiązku wojskowym i służbie wojskowej”	Obowiązująca

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Закон Республики Армения Об альтернативной службе, 17 XII 2003, <http://www.parliament.am/legislation.php?sel=show&ID=1884&lang=rus> [dostęp: 5.10.2024]; Закон Республики Беларусь Об альтернативной службе, 4 VI 2016, <https://pravo.by/document/?guid=12551&p0=H11500276> [dostęp: 5.10.2024]; Закон Грузии О Невоенной, альтернативной трудовой службе, 28 X 1997, <https://matsne.gov.ge/ru/document/view/28294?publication=14> [dostęp: 5.10.2024]; Закон Республики Кыргызстан Об альтернативной (вневоинской) службе, 16 XII 1992, <https://cbd.minjust.gov.kg/837/edition/503674/ru> [dostęp: 5.10.2024]; Закон Республики Кыргызстан Об альтернативной (вневоинской) службе, 13 VI 2002, <https://cbd.minjust.gov.kg/1056/edition/284027/ru> [dostęp: 5.10.2024]; Закон Кыргызской Республики О всеобщей воинской обязанности граждан Кыргызской Республики, о военной и альтернативной службах, 9 II 2009, <https://cbd.minjust.gov.kg/202536/edition/4231/ru> [dostęp: 5.10.2024]; Закон Литовской Республики Об обязательной альтернативной (трудовой) службе, 16 X 1990, <https://alternativeservice.info/zakonodatelstvo/zakon-ob-alternativnoj-sluzhbyi-v-litve.pdf> [dostęp: 5.10.2024]; National Defence Service Law [Latvia], 5 IV 2023, <https://likumi.lv/ta/en/en/id/341210-national-defence-service-law> [dostęp: 5.10.2024]; Закон Республики Молдова Об организации гражданской (альтернативной) службы, 6 VII 2007, https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=107181&lang=ru [dostęp: 5.10.2024]; Федеральный закон Об альтернативной гражданской службе, 25 VII 2002, <http://kremlin.ru/acts/bank/18436> [dostęp: 5.10.2024]; Закон України Про альтернативну (невійськову) службу, 12 XII 1991, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1975-12#Text> [dostęp: 5.10.2024]; Закон Республики Узбекистан О всеобщей воинской обязанности и военной службе, 12 XII 2002, <https://lex.uz/docs/78721> [dostęp: 5.10.2024].

2. Ukraińskie doświadczenia ze służbą zastępczą

Jak powyżej wspomniano Ukraina należy do awangardy państw postradzieckich, w których najwcześniej wprowadzono służbę zastępczą. Stosowną ustawę przyjęto już w grudniu 1991 r., dokument kilkakrotnie nowelizowano, a ostatnio w 2021 r. Katalog organizacji religijnych, których wierni mogą skorzystać z prawa do służby zastępczej jest od 1999 r. zamknięty i obejmuje 10 wyznań, o czym poniżej. Wniosek o przydzielenie do służby zastępczej składa się w dowolnej formie, wskazując przyczyny niemożności odbycia obowiązkowej służby

wojskowej i potwierdzając prawdziwość przekonań religijnych poborowego. Do wniosku dołącza się kopię dokumentu o wykształceniu, zaświadczenie o stanie rodzinnym oraz zaświadczenie z miejsca pracy lub nauki. Jeżeli poborowy naruszy ustalony termin na złożenie wniosku, musi wskazać przyczyny jego nieterminowego złożenia.

Komisja ds. służby zastępczej (niewojskowej) w ciągu miesiąca kalendarzowego rozpatruje wniosek poborowego o przydzielenie do służby zastępczej i w razie potrzeby, w granicach przyznanych jej uprawnień, sprawdza dane podane przez wnioskodawcę. Komisja informuje pisemnie o terminie stawienia się poborowego na posiedzeniu komisji, na którym zostanie rozpatrzona kwestia skierowania go do służby zastępczej i zwraca się do niego o przedstawienie na posiedzeniu komisji, w razie potrzeby, dodatkowego potwierdzenia prawdziwości przekonań religijnych w formie dokumentalnej lub innej. W razie konieczności na posiedzenie zaprasza się przedstawicieli organizacji religijnych i społecznych oraz podejmuje się inne działania w celu ustalenia przynależności wnioskodawcy do organizacji religijnej, której doktryna nie dopuszcza użycia broni i prawdziwości jego przekonań religijnych.

Poborowy, w sprawie którego komisja podjęła odpowiednią decyzję, musi w ciągu pięciu dni kalendarzowych skontaktować się z komisariatem wojskowym, w którym jest zarejestrowany. Następnie przydzielany jest do służby zastępczej w przedsiębiorstwach, organizacjach lub instytucjach, których działalność koncentruje się na opiece zdrowotnej i pomocy społecznej, ochronie środowiska, ci, z odpowiednim przygotowaniem – również przy pracach budowlano-montażowych lub w przedsiębiorstwach produkcji rolnej i instytucjach weterynaryjnych. Do tego katalogu w 2000 r. dołączono Ukraińskie Towarzystwo Czerwonego Krzyża. W celu monitorowania wykonywania przez poborowego służby zastępczej przedsiębiorstwo, instytucja lub organizacja przekazują komisji sprawozdania kwartalne.

Organami zarządzającymi służbą zastępczą są specjalne stałe komisje, które tworzy się na poziomie obwodów, Autonomicznej Republiki Krym, miast Kijowa i Sewastopola. W ich skład wchodzi cywilni przedstawiciele lokalnych urzędów i instytucji publicznych. Podobnie wygląda skład ogólnoukraińskiej komisji ds. służby zastępczej (niewojskowej). Jeżeli sytuacja tego wymaga komisje mogą powstać również na szczeblu rejonów.

W umowie o pracę z poborowym odbywającym służbę zastępczą przy ustalaniu reżimu pracy i odpoczynku w miarę możliwości uwzględnia się specyfikę jego religii dotyczącą pracy w weekendy, bez zmniejszania liczby ustalonych dni roboczych. Odbywający służbę zastępczą zachowuje również prawo do studiowania w szkołach średnich lub wyższych w ramach kursów wieczorowych lub korespondencyjnych. Istnieje również możliwość wcześniejszego zakończenia służby zastępczej i rozpoczęcie standardowej służby wojskowej, z tym że czas przepracowany przez poborowego w ramach służby zastępczej wlicza się do stażu służby wojskowej w wymiarze 1,5 miesiąca służby zastępczej jako miesiąc służby standardowej.

W poniższej tabeli zamieszczono w celach porównawczych najważniejsze zasady służby zastępczej w Federacji Rosyjskiej i na Ukrainie.

Tabela nr 3. Porównanie najważniejszych kwestii poruszonych w ustawach o służbie zastępczej Federacji Rosyjskiej i Ukrainy

	Federacja Rosyjska	Ukraina
Przesłanki ubiegania się o służbę zastępczą	<ul style="list-style-type: none"> - pełnienie przez poborowego służby wojskowej jest sprzeczne z jego przekonaniami lub religią (art. 2); - poborowy należy do ludów tubylczych w Federacji Rosyjskiej, prowadzi tradycyjny tryb życia, tradycyjną działalność gospodarczą i zajmuje się tradycyjnym rzemiosłem (art. 2) 	<ul style="list-style-type: none"> - pełnienie przez poborowego służby wojskowej jest sprzeczne z jego przekonaniami religijnymi, a poborowy należy do działającej zgodnie z ukraińskim ustawodawstwem organizacji religijnej, której doktryna nie zezwala na użycie broni (art. 2)
Miejsce odbywania służby zastępczej	<ul style="list-style-type: none"> - w instytucjach podległych federalnym organom władzy wykonawczej, organom władzy wykonawczej podmiotów Federacji Rosyjskiej, w Siłach Zbrojnych Federacji Rosyjskiej i innych formacjach wojskowych jako personel cywilny, a także w instytucjach podległych władzom samorządowym (art. 4); - co do zasady poborowy odbywa służbę zastępczą na terenie innego podmiotu Federacji Rosyjskiej, niż ten, w którym na stałe zamieszkuje (art. 4) 	<ul style="list-style-type: none"> - w przedsiębiorstwach, instytucjach i organizacjach, należących do państwa lub samorządu, albo takich, których większościovym udziałowcem (akcjonariuszem) jest państwo lub samorząd, których działalność skoncentrowana jest na opiece społecznej, ochronie środowiska, budownictwie, mieszkalnictwie, usługach komunalnych, rolnictwie, a także w Ukraińskim Towarzystwie Czerwonego Krzyża (art. 5); - poborowy pełni służbę zastępczą w miejscu zamieszkania lub w miejscu, z którego ma możliwość codziennego powrotu do swojego miejsca zamieszkania (art. 13)
Organy zarządzające służbą zastępczą	<ul style="list-style-type: none"> - komisariaty wojskowe (przyjmowanie wniosków); - komisje poborowe (rozpatrywanie wniosków) 	<ul style="list-style-type: none"> lokalna administracja państwowa

Ograniczenia praw i wolności osoby odbywającej służbę zastępczą	<ul style="list-style-type: none"> - brak prawa do odmowy zawarcia umowy o pracę na czas określony w zakresie służby zastępczej, a także wykonywania powierzonych obowiązków pracowniczych; - brak możliwości zajmowania stanowisk kierowniczych; - zakaz uczestnictwa w strajkach i innych formach zawieszenia działalności; - zakaz podejmowania działalności gospodarczej, a także pomagania innym osobom fizycznym i prawnym w prowadzonej przez nich działalności gospodarczej oraz pobierania z tego tytułu wynagrodzenia; - zakaz opuszczania miejscowości, w której poborowy odbywa służbę zastępczą bez zgody pracodawcy; - brak możliwości rozwiązania umowy o pracę z urzędu; - zakaz opuszczenia miejsca pracy w godzinach pracy określonych przez wewnętrzne przepisy (art. 21 ust. 2) 	<ul style="list-style-type: none"> - brak prawa do uchylecia się od służby zastępczej; - zakaz uczestnictwa w strajkach; - zakaz podejmowania działalności gospodarczej; - zakaz podejmowania nauki, z wyjątkiem szkół średnich i wyższych w trybie wieczorowym lub zaocznym; - brak prawa do odmowy odbywania służby zastępczej u wskazanego pracodawcy (art. 8)
Czas trwania służby zastępczej	1,75-krotność służby wojskowej w ramach poboru (art. 5)	1,5-krotność służby wojskowej w ramach poboru (art. 6)

Źródło: opracowanie własne na podstawie: *Федеральный закон Об альтернативной гражданской службе*, 25 VII 2002, <http://kremlin.ru/acts/bank/18436> [dostęp: 5.10.2024]; *Закон України Про альтернативну (невійськову) службу*, 12 XII 1991, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1975-12#Text> [dostęp: 5.10.2024].

Wśród najważniejszych aktów wykonawczych do ustawy „O służbie zastępczej (niewojskowej)” wskazać należy rozporządzenie Gabinetu Ministrów Ukrainy nr 360 z 30 czerwca 1992 r. „O środkach podejmowanych w celu realizacji ustawy o służbie zastępczej (alternatywnej)”, której integralną część stanowi „Wykaz działających na

Ukrainie organizacji religijnych (konfesji), których doktryna nie pozwala na użycie broni i służbę w siłach zbrojnych”. W wykazie tym wyróżniono: adwentystów dnia siódmego, adwentystów reformowanych, ewangelicznych chrześcijan, ewangelicznych chrześcijan baptystów, pokutników, świadków Jehowy, wiernych Charyzmatycznego Kościoła Chrześcijańskiego oraz chrześcijan wiary ewangelicznej w dwóch ukraińskich wersjach (Християни віри євангельської, Християни євангельської віри)¹².

Wskazany powyżej dokument utracił moc obowiązującą jesienią 1999 r., kiedy Gabinet Ministrów przyjął rozporządzenie nr 2066 z 10 listopada 1999 r. „O zatwierdzeniu aktów prawno-normatywnych w celu realizacji ustawy o służbie zastępczej (alternatywnej)”. Również jego integralną część stanowi „Wykaz organizacji religijnych, których doktryna nie pozwala na użycie broni”. W stosunku do wersji wykazu z 1992 r. w nowej edycji, poza wspomnianymi wcześniej wyznaniem, znaleźli się wierni Towarzystwa Świadomości Kriszny¹³. Wykaz jak i całe kilkunastokrotnie nowelizowane na przestrzeni ćwierćwiecza rozporządzenie obowiązuje do dzisiaj. Warto zatem przyrzeć się liczbie i rozmieszczeniu terytorialnemu organizacji religijnych, których członkowie mogą skorzystać z prawa do służby zastępczej. Ze względu na trwającą od 2014 r. wojnę rosyjsko-ukraińską i w związku z tym brak możliwości zebrania danych z całego terytorium państwa nie dysponujemy danymi najnowszymi dotyczącymi całego kraju. Z tego powodu poniżej przywołane zostaną dane z 2022 r.

Wyżej wymienione 10 nurtów religijnych, których wierni mają prawo do służby zastępczej to wspólnoty konfesyjne, które w skali całego kraju znajdują się poza podium największych kościołów (Kościół Prawosławny Ukrainy, Ukraiński Kościół Prawosławny w jedności z Patriarchatem Moskiewskim, Ukraiński Kościół Greckokatolicki), które dla naszych potrzeb nazwiemy „kościółami tradycyjnymi”. W skali całego kraju „kościół tradycyjny” traktowane jako całość według danych państwowego rejestru osób prawnych na 20 października 2022 r. dominują we wszystkich obwodach, poza Autonomiczną Republiką Krym, obwodem ługańskim oraz miastami wydzielonymi Kijów i Sewastopol, w każdym z tych podmiotów stanowiąc ponad 50% wszystkich zarejestrowanych organizacji religijnych. Do grona obwodów, w których „kościół tradycyjny” stanowią co najmniej 80% wszystkich zarejestrowanych organizacji religijnych zaliczyć z kolei można obwody czerniowiecki, iwanofrankowski, lwowski i tarnopolski. Warto dodać, że w obwodach, w których dominują „kościół tradycyjny” jest najwięcej organizacji religijnych oraz najmniejsza liczba osób przypadających na jedną zarejestrowaną organizację. Poniżej tysiąca w obwodach chmielnickim, czerniowieckim, lwowskim, rówieńskim, tarnopolskim, wołyńskim i zakarpackim, z kolei powyżej czterech tysięcy – w obwodzie charkowskim, a pomiędzy trzy a cztery tysiące – w Kijowie i w obwodzie ługańskim¹⁴.

¹² Постанова N 360 Про заходи щодо реалізації Закону України „Про альтернативну (невійськову) службу”, 30 VI 1992, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/360-92-п#Text> [dostęp: 5.10.2024].

¹³ Постанова N 2066 Про затвердження нормативно-правових актів щодо застосування Закону України „Про альтернативну (невійськову) службу”, 10 XI 1999, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2066-99-п#Text> [dostęp: 5.10.2024].

¹⁴ Зареєстровані юридичні особи за областями з кодом організаційно-правової форми 825 „Релігійна

Z kolei zgodnie z danymi Państwowej Służby Ukrainy ds. Etnopolityki i Wolności Sumienia na 1 stycznia 2022 r. wspomniane 10 nurtów religijnych posiadało łącznie 6767 organizacji religijnych (głównie parafie, ale również diecezje, metropolie, klasztory, bractwa, szkoły wyznaniowe) na ogólną liczbę 28231 wszystkich organizacji religijnych w kraju. Najwięcej wspólnot posiadał Ogólnoukraiński Związek Kościołów Ewangelicznych Chrześcijan-Baptystów (1919), Ukraiński Kościół Chrześcijan Wiary Ewangelicznej (1534) oraz Ukraińska Unijna Konferencja Kościoła Adwentystów Dnia Siódmego (821). Warto dodać, że pod względem liczby organizacji religijnych na Ukrainie ten pierwszy zajmuje czwarte miejsce, zaraz po Kościele Prawosławnym Ukrainy (6408), Ukraińskim Kościele Prawosławnym w jedności z Patriarchatem Moskiewskim (8874) i Ukraińskim Kościele Greckokatolickim (3510). Zgromadzone dane nie uwzględniły stanu posiadania w obwodach charkowskim, chersońskim, dnipropietrowskim, donieckim, ługańskim, odeskim i zaporożskim¹⁵.

Tabela nr 4. Liczba organizacji religijnych 10 wyznań na Ukrainie, których wierni mogą skorzystać z prawa do służby zastępczej. Stan na 1 stycznia 2022 r.

Nurt	Kościół	Liczba organizacji	Obwody (w nawiasach - liczba organizacji)
adwentyści dnia siódmego	Ukraińska Unijna Konferencja Kościoła Adwentystów Dnia Siódmego	821	czerkaski (147), czerniowiecki (103), winnicki (105)
adwentyści reformowani	Kościół Adwentystów Dnia Siódmego Ruchu Reformowanego na Ukrainie	32	czerniowiecki (19)
ewangeliczni chrześcijanie		244	Kijów (84), kijowski (50)
ewangeliczni chrześcijanie baptyści	Ogólnoukraiński Związek Kościołów Ewangelicznych Chrześcijan-Baptystów	1919	chmielnicki (169), czerniowiecki (173), czerkaski (230), kijowski (169), winnicki (156)
	Organizacje religijne należące do Międzynarodowej Rady Kościołów Ewangelicznych Chrześcijan-Baptystów	32	winnicki (20)
	inne	197	kijowski (44), Kijów (34), żytomierski (35)

organizacja" (PO), наявні в Єдиному державному реєстрі фізичних осіб-підприємців та громадських формувань (ЄДР): три релігійні об'єднання з найбільшою кількістю юридичних осіб, 20 X 2022, <https://dessa.gov.ua/wp-content/uploads/2022/10/2022.10.20-REL-data-public.xlsx> [dostęp: 5.10.2024].

¹⁵ Звіт про мережу релігійних організацій в Україні, 1 I 2022, <https://dessa.gov.ua/wp-content/uploads/2023/02/Zvit-pro-merezhu-relihiinykh-orhanizatsiy-Form1-2022.xlsx> [dostęp: 5.10.2024].

chrześcijanie wiary ewangelicznej	Ukraiński Kościół Chrześcijan Wiary Ewangelicznej	1534	czerniowiecki (113) lwowski (108), rówieński (300), tarnopolski (117), wołyński (226)
	Związek Kościoła Bożego Ukrainy	35	kirowogradzki (13), zakarpcki (13)
	Centrum Kościoła Bożego Chrześcijan Wiary Ewangelicznej (w prorocत्वach)	75	kirowogradzki (37)
	Sobór Kościołów Ukrainy Chrześcijan Wiary Ewangelicznej „Otwarta Biblia”	10	
	Ukraiński Kościół Ewangeliczny	78	Kijów (21)
	inne	580	czerniowiecki (55), Kijów (59), kijowski (78), winnicki (105), żytomierski (80)
charyzmatycy	Stowarzyszenie Niezależnych Charyzmatycznych Chrześcijańskich Kościołów Ukrainy (Pełnej Ewangelii)	140	czerkaski (23), czernihowski (31), kirowogradzki (22)
	Kościół Żywego Boga	57	zakarpcki (47)
	Duchowe Centrum „Odrodzenie”	87	połtawski (10), żytomierski (27)
	inne	534	czerkaski (57), Kijów (64), kijowski (72), mikołajowski (67)
Świadkowie Jehowy		372	czerniowiecki (63), iwanofrankowski (46), lwowski (125)
Towarzystwo Świadomości Kryszny		20	Kijów (5)

Źródło: opracowanie własne na podstawie: *Zвіт про мережу релігійних організацій в Україні*, 1 I 2022, <https://dessa.gov.ua/wp-content/uploads/2023/02/Zvit-pro-merezhu-relihiynykh-orhanizatsiy-Form1-2022.xlsx> [dostęp: 5.10.2024].

Dla przykładu, w czasie jesiennego poboru do armii w 2007 r. z prawa do służby zastępczej skorzystało 340 osób, z czego 38,6% należało do chrześcijan wiary ewangelicznej, 24,2% do świadków Jehowy, a 21% do ewangelicznych chrześcijan baptystów. Blisko co czwarty poborowy, któremu przyznano prawo do służby zastępczej pochodził z obwodu wołyńskiego, nieco mniej z obwodów czerniowieckiego (9,1%), iwanofrankowskiego (6,8%) i tarnopolskiego (6,2%), a więc z zachodniej części kraju. Zostali oni skierowani do pracy w zakresie ochrony środowiska (35,3%), opieki społecznej (27,4%) i gospodarki wiejskiej (15,3%)¹⁶.

¹⁶ *Хто і де може проходити альтернативну (невійськову) службу*, 6 II 2016, <https://www.helsinki.org>.

3. Rosyjskie doświadczenia ze służbą zastępczą

O wiele bardziej zawila była rosyjska droga do wprowadzenia w systemie prawnym służby zastępczej. Przez blisko dekadę w Federacji Rosyjskiej mieliśmy do czynienia ze swego rodzaju próżnią w przepisach w tym zakresie. Możliwość służby zastępczej została wprowadzona 21 kwietnia 1992 r. poprawką do konstytucji Rosyjskiej Federacyjnej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej z 1978 r., która w związku z przyjęciem przez Radę Najwyższą w grudniu 1991 r. Deklaracji Praw i Wolności Człowieka i Obywatela w znaczący sposób przebudowywała dotychczasowy konstytucyjny katalog praw i wolności. Art. 45 rosyjskiej ustawy zasadniczej zyskał następującą treść: „Każdy obywatel Federacji Rosyjskiej, którego przekonania sprzeciwiają się służbie wojskowej, ma prawo ją zastąpić, pełniąc alternatywne obowiązki cywilne, w sposób przewidziany przez ustawę¹⁷”. W konstytucji z 1993 r. kwestia służby zastępczej została uwzględniona ponownie, z tym że już nie w artykule z katalogu praw i wolności człowieka i obywatela, ale w artykule z katalogu obowiązków, a konkretnie obowiązku obrony ojczyzny (art. 59).

Przez blisko dekadę w rosyjskim systemie prawnym istniała próżnia, gdyż zapisy w konstytucjach o służbie zastępczej były, ale brakowało ustawy federalnej, która by tę materię doprecyzowała. Próby przygotowania stosownego aktu normatywnego podjęła się jeszcze Rada Najwyższa Federacji Rosyjskiej, ale ze względu na kryzys konstytucyjny w 1993 r. nie zakończyły się one sukcesem. Już w okresie obowiązywania nowej konstytucji, w grudniu 1994 r. Duma Państwowa Federacji Rosyjskiej przyjęła w pierwszym czytaniu projekt ustawy „O alternatywnej służbie cywilnej”, jednak w drugim czytaniu, które odbyło się w maju 1995 r., ustawa ta nie została uchwalona. Nowy projekt ustawy został przyjęty przez Dumę wiosną 1996 r., ale i w tym przypadku, podczas drugiego czytania jesienią 1998 r. projekt został w całości odrzucony.

Skutkiem tego panował ogromny chaos, jeżeli chodzi o praktykę korzystania z tego konstytucyjnego prawa. Poza konstytucją, do pojęcia „alternatywnej służby cywilnej” odwoływały się także inne akty rangi ustawowej, jak ustawa „O wolności sumienia i o zjednoczeniach religijnych” z 19 września 1997 r.¹⁸, czy ustawa „O obowiązku wojskowym i służbie wojskowej” z 28 marca 1998 r.¹⁹ Kodeks karny w redakcji z 1 stycznia 1997 r. za uchylenie się od służby zastępczej przewidział odpowiedzialność karną (art. 249 ust. a). Komisje poborowe odmawiały skierowania do służby zastępczej, a w rezultacie wiele zależało od interpretacji sądowej przedmiotowej materii, a ta nie była jednoznaczna. Dlatego też jedna część poborowych

org.ua/articles/hto-i-de-mozhe-prohodyty-alternatyvnu-nevijskovu-sluzhbu/ [dostęp: 5.10.2024]

¹⁷ Закон Российской Федерации № 2708-1 „Об изменениях и дополнениях Конституции (Основного Закона) Российской Советской Федеративной Социалистической Республики”, 21 IV 1992, <https://constitution.garant.ru/history/ussr-rsfsr/1978/zakony/183094/chapter/948c9c0734b6e944a4727660f2d5a027/> [dostęp: 5.10.2024]

¹⁸ Ustawa federalna Federacji Rosyjskiej „O wolności sumienia i o zjednoczeniach religijnych” z 19 IX 1997 r. z późniejszymi zmianami, tł. T. Szyszlak, „Wschodnioznawstwo” 2007, s. 549-566.

¹⁹ Федеральный закон № 53-ФЗ О воинской обязанности и военной службе, 28 III 1998, <http://krem-lin.ru/acts/bank/12128> [dostęp: 5.10.2024]

skorzystała z przyznanego przez sąd prawa do odmowy służby wojskowej, a druga część za odmowę służby wojskowej ze względu na wyznanie odbywała wyroki pozbawienia wolności. Sądowe orzeczenie o zwolnieniu ze służby wojskowej nie oznaczało konieczności realizacji obowiązku służby zastępczej, gdyż brak było przepisów ją regulujących. W konsekwencji mieliśmy do czynienia z sytuacją dyskryminacji pozytywnej nieco ponad tysiąca poborowych, którzy odmówili służby wojskowej ze względów religijnych, kosztem pozostałej grupy poborowych zobowiązanych do odbycia standardowej służby wojskowej²⁰.

Problem w jakiś sposób starało się obejść rosyjskie Ministerstwo Obrony. W sierpniu 1995 r. zalecało komisjom poborowym, aby osoby, którym odmówiono służby zastępczej ze względów na przekonania lub religię, kierowały do jednostek, gdzie nie będą zobowiązani do noszenia i używania broni, w praktyce przede wszystkim do owianych złą sławą batalionów budowlanych, ze względu na panujące w nich ciężkie warunki²¹.

Ostatecznie ustawę „O alternatywnej służbie cywilnej” udało się przyjąć 25 lipca 2002 r. Zgodnie z jej treścią wnioski o służbę zastępczą poborowy składa do komisariatu wojskowego właściwego ze względu na miejsce ewidencji wojskowej. Wniosek musi zostać złożony nie później niż na pół roku przed rozpoczęciem poboru, tzn. jeżeli poborowy ma podlegać poborowi w edycji wiosennej, to wniosek musi złożyć jesienią roku poprzedniego. Wówczas też następuje jego rozpatrzenie na posiedzeniu komisji przy udziale poborowego. Do wniosku należy dołączyć życiorys oraz zaświadczenie z miejsca pracy lub szkoły, można dołączyć również inne dokumenty według własnego uznania (m.in. zaświadczenie potwierdzające przynależność do określonego wyznania) lub listę osób, które mogą zaświadczyć o jego przekonaniach. Nie mniej, to na komisji wojskowej ciąży obowiązek udowodnienia, że poborowy nie może zastąpić standardowej służby wojskowej służbą zastępczą. Po uznaniu przez komisję prawa poborowego do służby zastępczej staje on przed komisją lekarską, która decyduje o jego przydatności do służby zastępczej, a następnie jest kierowany do miejsca, gdzie będzie ją odbywał.

W przeciwieństwie do rozwiązań ukraińskich, w Federacji Rosyjskiej sprawami związanymi ze służbą zastępczą zajmują się struktury wojskowe: wnioski przyjmują komisariaty wojskowe, rozpatrują je komisje poborowe. Jedynie ewidencja wojskowa jest prowadzona przez samorządy terytorialne we współpracy z komisariatami wojskowymi.

Pełnienie służby zastępczej wiąże się z szeregiem obowiązków i ograniczeń prawnych. Poborowy, który realizuje służbę zastępczą nie ma prawa do: a) odmowy zawarcia umowy o pracę na czas określony w zakresie służby zastępczej, a także wykonywania powierzonych obowiązków pracowniczych; b) zajmowania stanowisk kierowniczych; c) uczestnictwa w strajkach i innych formach zawieszenia działalności; d) podejmowania działalności gospodarczej, a także pomagania innym osobom fizycznym i prawnym w prowadzonej przez nich działalności gospodarczej oraz po-

²⁰ Szerzej na ten temat: P. B. Марапов, op. cit., s. 27-29.

²¹ Ibidem.

bierania z tego tytułu wynagrodzenia; e) opuszczania miejscowości, w której poborowy odbywa służbę zastępczą bez zgody pracodawcy; f) rozwiązania umowy o pracę z urzędu; g) opuszczenia miejsca pracy w godzinach pracy określonych przez wewnętrzne przepisy. Jednocześnie poborowy zachowuje prawa wynikające z kodeksu pracy, a także – w przeciwieństwie do żołnierzy – ma możliwość edukacji w czasie wolnym od pracy, w trybie wieczorowym lub korespondencyjnym.

Wśród najważniejszych aktów wykonawczych w stosunku do przedmiotowej ustawy wskazać należy publikowane sukcesywnie przez Ministerstwo Pracy i Opieki Społecznej wykazy rodzajów pracy, zawodów, stanowisk, na których mogą być zatrudnieni obywatele odbywający służbę zastępczą, a także organizacji, w których świadczona jest alternatywna służba cywilna. Dokumenty te są bardzo obszerne, a w ostatniej edycji z lutego 2024 r. znalazło się 89 zawodów, 149 stanowisk, a także 83 podmioty podlegające władzom federalnym, w których poborowi mogą pełnić służbę zastępczą i 1246 podmiotów podlegających władzom podmiotów Federacji Rosyjskiej, z czego najwięcej w obwodach samarskim (91) i kemerowskim (69) oraz w Kraju Krasnodarskim (71)²².

Rosyjskie ustawodawstwo nie wprowadza zamkniętego katalogu organizacji religijnych, których wierni mogą ubiegać się o służbę zastępczą, ale biorąc pod uwagę doktrynę religijną należy wymienić hipotetycznie trzy zasadnicze grupy: 1) tzw. „kościółów pacyfistycznych” (menonici, huterycy, szwenkfeldyści, amisze, kwakrzy, bracia morawscy, duchoborcy, mołokanie), które potępiają każde użycie broni, nawet w obronie; 2) potępiających udział w wojnach i konfliktach zbrojnych ze względu na konieczność zachowania chrześcijańskiej neutralności (mesjanie, sobotnicy, Świadkowie Jehowy²³, część zielonoświątkowców); 3) powołujących się na zasady nieodbierania życia i niestosowania przemocy (część hinduistów, m.in. Towarzystwo Świadomości Kriszny, część buddystów).

Tabela nr 5. Liczba organizacji religijnych wyznań, których wierni potencjalnie mogą skorzystać z prawa do służby zastępczej. Stan na 1 kwietnia 2018 r.

Wyznanie	Liczba organizacji religijnych
buddyzm	264
chrześcijanie wiary ewangelicznej – zielonoświątkowcy	1140
Świadkowie Jehowy	0
menonici	7
mołokanie	19

²² Приказ Минтруда России N 79н „Об утверждении перечней видов работ, профессий, должностей, на которых могут быть заняты граждане, проходящие альтернативную гражданскую службу, и организаций, где предусматривается прохождение альтернативной гражданской службы”, 29 II 2024, https://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_473311/ [dostęp: 5.10.2024]

²³ Szerzej na ten temat: M. Bielecki, *Odmowa pełnienia służby wojskowej przez Świadków Jehowy jako realizacja klauzuli sumienia. Uwarunkowania prawno-historyczne*, „Studia z Prawa Wyznaniowego” 2016, t. 19, s. 106-128.

duchoborcy	0
hinduizm	4
Świadomość Kryszny (wisnuizm)	85

Źródło: opracowanie własne na podstawie: *Состав и количество религиозных организаций, сведения о которых внесены в ведомственный реестр зарегистрированных в Российской Федерации некоммерческих организаций*, 1 IV 2018, https://religsvoboda.ru/sites/default/files/books/svedeniya_o_religioznyh_organizacijah_na_01.04.2018.pdf [dostęp: 5.10.2024].

W rejestrze organizacji niekomercyjnych 1 kwietnia 2018 r. widniało 30325 organizacji religijnych (przede wszystkim parafie, ale również diecezje, metropolie, klasztory, bractwa, szkoły wyznaniowe), w tym 18261 należących do dominującego w państwie Rosyjskiego Kościoła Prawosławnego, 5711 – na drugim miejscu znalazły się wspólnoty muzułmańskie, zaś 1140 – na trzecim miejscu, wspólnoty zielonoświątkowców. Zielonoświątkowcy są również największą konfesją, której wierni potencjalnie mogą skorzystać z prawa do służby zastępczej. Łącznie organizacji religijnych wyznań, których wierni potencjalnie mogą skorzystać z prawa do służby zastępczej było zarejestrowanych 1519.

W zestawie tym nie znaleźli się Świadkowie Jehowy, którzy jeszcze w 2017 r. zostali w Federacji Rosyjskiej zdelegalizowani pod zarzutem działalności ekstremistycznej, co spotkało się z ogromnym sprzeciwem ze strony społeczności międzynarodowej. Na początku 2017 r. posiadali blisko czterysta organizacji religijnych na obszarze całego kraju. Co prawda przepisy dotyczące prawa do służby alternatywnej nie stawiają warunku przynależności do zarejestrowanej organizacji religijnej – w przeciwieństwie do Ukrainy – nie mniej skuteczne korzystanie z tego prawa, wobec ogromnej fali represji w Rosji, wydaje się niemożliwe.

Podczas wieloletniej kampanii nienawiści skierowanej wobec Świadków Jehowy zarzucano, że to wyznanie, posiadające swoją główną siedzibę w Nowym Jorku, propaguje odmowę służby wojskowej wśród poborowych w Federacji Rosyjskiej. Tym samym ich działalność jest wymierzona w bezpieczeństwo narodowe tego państwa. Apologeci tejże denominacji podkreślali z kolei, że to właśnie dzięki Świadkom Jehowy doszło do rozwoju w Rosji instytucji służby zastępczej, a 80-90% odbywających ją poborowych to właśnie świadkowie Jehowy²⁴.

Podczas jesiennej kampanii poborowej w 2010 r. skierowanie do służby zastępczej uzyskało 383 osoby, w tym 324 ze względu na przekonania religijne, 59 ze względu na przekonania pacyfistyczne, nie było ani jednego zgłoszenia w tym zakresie od przedstawicieli ludów tubylczych. Ogólnie w latach 2004-2010 złożono 5388 wniosków o zamianę służby wojskowej na służbę zastępczą, z czego pozytywnie uwzględniono ponad 80% (4072). W konsekwencji do służby zastępczej skierowano 2174 poborowych, w tym 1411 zostało z niej zwolnionych ze względów rodzinnych

²⁴ *Правозащитники намерены оспорить в Конституционном суде закон об экстремизме в связи с запретом Свидетелей Иеговы в Таганроге*, 8 VI 2010, <https://www.kavkaz-uzel.eu/articles/169907/> [dostęp: 5.10.2024].

lub zdrowotnych²⁵. W kolejnych latach liczba osób odbywających służbę zastępczą wzrastała, osiągając średnioroczny poziom ok. 1200 poborowych²⁶.

4. Służba zastępcza w czasie wojny. Praktyka Federacji Rosyjskiej i Ukrainy

Trwający od ponad dekady konflikt rosyjsko-ukraiński posiada odmienny status prawny w dwóch zantagonizowanych państwach, co ma swoje przełożenie na zastosowane rozwiązania normatywne w zakresie służby wojskowej. W związku z agresją zbrojną Federacji Rosyjskiej na Ukrainę 24 lutego 2022 r. władze w Kijowie wprowadziły na terenie całego kraju stan wojenny, ale dużo wcześniej, bo od 13 kwietnia 2014 r. Siły Zbrojne Ukrainy prowadziły w Donbasie „operację antyterrorystyczną” (ATO), wymierzoną w separatystów. Z kolei Rosja od lutego 2022 r. prowadzi na obszarze Ukrainy „specjalną operację wojskową”, unikając i zakazując w przestrzeni publicznej używania terminu wojna.

Jeszcze w 2004 r. Komitet Praw Człowieka ONZ w Uwagach do sprawozdania Finlandii z realizacji Międzynarodowego Paktu Praw Obywatelskich i Politycznych wyraził w p. 14 ubolewanie, że państwo to uznaje prawo do sprzeciwu sumienia wobec służby wojskowej jedynie w okresie pokoju i zaapelował do władz w Helsinkach, aby taka możliwość została prawnie zagwarantowana również w czasie wojny²⁷. Zaletenie to zrealizowały – choć nie bez zastrzeżeń – rosyjskie i ukraińskie władze.

Już wiosną 2014 r. prezydent Ukrainy Petro Poroszenko ogłosił częściową mobilizację. W jej efekcie do stawienia się przed komisją poborową został wezwany m.in. Witalij Szałajko, były żołnierz ukraińskiej armii, wówczas będący praktykującym świadkiem Jehowy, który oświadczył, że chciałby skorzystać z odmowy służby wojskowej i zadeklarował chęć odbycia służby zastępczej. Komisja poborowa uznała, że Szałajko uchyla się od służby wojskowej i sprawę skierowała do Sądu Rejonowego w Nowomoskowsku w obwodzie dniepropietrowskim. Ten w orzeczeniu z 13 listopada 2014 r. uznał, że pozwany „ma prawo do zamiany służby wojskowej na alternatywną służbę cywilną nawet w okresie mobilizacji, ponieważ należy do organizacji religijnej, której wierzenia nie pozwalają na używanie broni”, powołując się przy tym na ukraińską konstytucję oraz Europejską Konwencję Praw Człowieka i dorobek orzeczniczy Europejskiego Trybunału Praw Człowieka. Sąd Rejonowy uniewinnił oskarżonego od zarzutu uchylania się od obowiązku służby wojskowej w czasie mobilizacji.

Prokurator złożył apelację, w której argumentował, że konstytucyjny obowiązek obrony ojczyzny jest ważniejszy od prawa do wolności wyznania i służby zastępczej, a orzeczenia Europejskiego Trybunału Praw Człowieka dotyczące przedmioto-

²⁵ *Роструд подвел итоги направления граждан на альтернативную гражданскую службу в ходе осенней призывной кампании 2010 года*, 15 XII 2010, http://www.trud22.ru/news/20101215_1002.html [dostęp: 5.10.2024].

²⁶ В. Моссаковская, *Как появилась и как устроена альтернативная гражданская служба*, 14 V 2022, <https://trends.rbc.ru/trends/social/627aefaf9a794759fa529f49?from=copy> [dostęp: 5.10.2024].

²⁷ *Consideration of Reports Submitted by States Parties under Article 40 of the Covenant. Concluding observations of the Human Rights Committee. Finland, CCPR/CO/82/FIN*, 2 XII 2004, <https://documents.un.org/doc/undoc/gen/g04/449/95/pdf/g0444995.pdf> [dostęp: 5.10.2024].

wej kwestii nie mają zastosowania w okresie mobilizacji wojskowej. Sąd Apelacyjny w Dniepropietrowsku w orzeczeniu z 26 lutego 2015 r. zaznaczył, że „podyktowanej sumieniem odmowy służby wojskowej nie należy traktować jako uchylania się od mobilizacji bez uzasadnionej przyczyny”, a także, że prawo to nie może być ograniczane dla dobra bezpieczeństwa narodowego. Tym samym Sąd Apelacyjny stanął na stanowisku, że ukraińskie prawo do odbycia alternatywnej służby cywilnej ma zastosowanie również w okresie mobilizacji. Sąd Apelacyjny podtrzymał wyrok sądu niższej instancji i uniewinnił Witalija Szalajkę²⁸.

W związku z tym, że prokurator dalej nie zgadzał się z argumentacją sądu złożył kasację do Wyższego Sądu Specjalistycznego Ukrainy do spraw Cywilnych i Karnych w Kijowie, który orzeczeniem z 23 czerwca 2015 r. utrzymał w mocy decyzje sądów rejonowego i apelacyjnego. W swoim uzasadnieniu podkreślił, że „sąd pierwszej instancji słusznie powołał się na odpowiednie zapisy Europejskiej Konwencji Praw Człowieka oraz orzeczenia Europejskiego Trybunału Praw Człowieka”. Tym samym po raz pierwszy podczas działań wojennych, których stroną jest Ukraina, wydano prawomocne orzeczenie, zgodnie z którym prawa osób odmawiających służby wojskowej należy respektować nie tylko w czasie pokoju, ale też w okresie mobilizacji²⁹.

Problem pozornie znacznie się skomplikował po 24 lutego 2022 r. Zgodnie bowiem ze zdaniem drugim art. 1 ustawy „O służbie alternatywnej (niewojskowej)” w warunkach stanu wojennego lub wyjątkowego mogą zostać wprowadzone pewne czasowe ograniczenia w realizacji prawa do służby zastępczej³⁰. Władze ukraińskie z takiego zapisu nie skorzystały, w związku z czym należy domniemywać, że prawo do służby zastępczej nie zostało zawieszono³¹. Tymczasem opinie prawników są skrajnie podzielone. Z jednej strony, część z nich podkreśla, że skoro prezydencki dekret nr 64/2022 z 24 lutego 2022 r. wprowadzający stan wojenny nie wspomina o ograniczeniu prawa do służby zastępczej, to poborowi dalej mogą z niego skorzystać, również w czasie wojny. Wydaje się, że taki punkt widzenia należy przyjąć, zwłaszcza, że art. 64 ukraińskiej ustawy zasadniczej daje możliwość ograniczenia w okresie stanu wojennego art. 35 dotyczącego prawa do wolności światopoglądu i wyznania tylko na określony czas³². Z drugiej strony, są również tacy, którzy uważają, że służba zastępcza w czasie wojny nie jest przewidziana przez prawo. „Dlatego w czasie stanu wojennego nie ma czegoś takiego jak alternatywna służba niewojsko-

---

²⁸ *Ukraińskie sądy uznają prawo do podyktowanej sumieniem odmowy pełnienia służby wojskowej podczas mobilizacji*, 8 VI 2015, <https://www.jw.org/pl/wiadomosci/region/ukraina/wojna-wiadomosci-odmowa-sluzby-wojskowej/> [dostęp: 5.10.2024].

²⁹ *Prawo do podyktowanej sumieniem odmowy pełnienia służby wojskowej podczas mobilizacji potwierdzone*, 28 VIII 2015, <https://www.jw.org/pl/wiadomosci/region/ukraina/prawa-czlowieka-obdzesektorzy/> [dostęp: 5.10.2024].

³⁰ *Закон України Про альтернативну...*

³¹ O. Bilash, T. Karabin, A. Selivanov, *Military and Alternative (Non-Military) Service of Religious Citizens in Ukraine*, „Kościół i Prawo” 2022, vol. 11, nr 1, s. 10-11.

³² *Альтернативная служба: юристы пояснили, можно ли идти на нее во время войны*, 19 VII 2022, <https://focus.ua/voennye-novosti/522598-alternativnaya-sluzhba-yuristy-poyasnili-mozhno-li-idti-na-nee-vo-vremya-voyny> [dostęp: 5.10.2024].

wa. W czasie pokoju jest inaczej, w czasie wojny każdy chroni państwo, naród i swoją przyszłość³³”.

Również w przypadku Federacji Rosyjskiej sytuacja z uznaniem prawa do służby wojskowej w okresie mobilizacji stała się problematyczna. Komisje poborowe odmawiały uznania tego prawa, nie mniej prawnicy zwracali uwagę na art. 9 ustawy „O alternatywnej służbie cywilnej”, który stanowi, że „organizacja i wykonywanie alternatywnej służby cywilnej w okresie mobilizacji, w czasie stanu wojennego i w czasie wojny są określone przez federalne ustawy konstytucyjne, inne ustawy federalne i inne akty prawne Federacji Rosyjskiej przyjęte zgodnie z nimi”. Ponieważ takie ustawy nie zostały przyjęte, mając na uwadze orzeczenie Sądu Konstytucyjnego Federacji Rosyjskiej z 22 maja 1996 r., zaczął zwyciężać pogląd, że brak uchwalonej ustawy nie pozbawia poborowego prawa do służby zastępczej, a jego odmowa służby wojskowej w tym kontekście nie może służyć jako podstawa do ścigania z oskarżenia publicznego za uchylenie się od obowiązku służby wojskowej również w okresie mobilizacji³⁴.

Po 24 lutego 2022 r. w Rosji powstało szereg kancelarii prawnych, których działalność koncentruje się na pomocy poborowym w zakresie odmowy lub odroczenia służby wojskowej. Według obrończyni praw człowieka Jeleny Popowej, „od początku operacji specjalnej, ludzie mają poczucie, że armia to nie zabawki, że to realne zagrożenie, i widzimy, że zainteresowanie tym tematem wzrosło. Również w tych regionach, gdzie zasada »jeśli nie służyłeś, nie jesteś mężczyzną« była bardzo popularna”³⁵. W pewnym stopniu ugruntowała się już praktyka orzecznicza w tego typu sprawach. Kluczowy w tym kontekście był proces Pawła Muszumańskiego, który jesienią 2022 r. zaskarżył do sądu przydział mobilizacyjny, pomimo, że bezpośrednio przed przydziałem, w latach 2019-2021 odbywał służbę zastępczą ze względu na przekonania religijne. Sprawa była rozpatrywana przed sądy wszystkich instancji, od rejonowego, poprzez apelacyjny, kasacyjny, aż po Sąd Najwyższy i na każdym etapie uznawano decyzję o przydziale mobilizacyjnym Muszumańskiego za nieważną³⁶.

Zakończenie

Wprowadzenie instytucji służby zastępczej ze względów religijnych stanowi przejaw dojrzałości państwa w zakresie respektowania wolności myśli, sumienia i wyznania, co ma szczególnie doniosłe znaczenie w państwach o komunistycznej

---

³³ Чи існує альтернативна (невійськова) служба під час воєнного стану та хто має на неї право?, 18 I 2023, <https://legalaid.gov.ua/publikatsiyi/chy-isnuye-alternatyvna-nevijskova-sluzhba-pid-chas-voynenogo-stanu-ta-hto-maye-na-neyi-pravo/> [dostęp: 5.10.2024].

³⁴ Определение Конституционного Суда РФ N 63-О „Об отказе в принятии к рассмотрению запроса Беловского городского народного суда Кемеровской области как не соответствующего требованиям Федерального конституционного закона »О Конституционном Суде Российской Федерации«, 22 V 1996, <https://www.consultant.ru/cons/cgi/online.cgi?req=doc&base=ARB&n=5292#ht7fURUF7br7HC28> [dostęp: 5.10.2024].

³⁵ В. Моссаковская, *op. cit.*

³⁶ А. Суворов, Верховный суд подтвердил право мобилизованных россиян на альтернативную службу, 24 XI 2023, <https://rtvi.com/news/verhovnyj-sud-podtverdil-pravo-mobilizovannyh-rossiyanin-na-alternativnyu-sluzhbu/> [dostęp: 5.10.2024].

i ateistycznej przeszłości. W odróżnieniu od wcześniejszej epoki zrozumiano, że nie każdy musi bronić swojej ojczyzny w strukturach wojskowych, a obowiązek wobec państwa może spełniać w inny sposób. Na przełomie lat 80. i 90. XX w. rządzący większości państw postradzieckich, przyglądając się międzynarodowym standardom w tym zakresie, zaczęli opracowywać własne rozwiązania prawne.

Jednym z pierwszych państw regionu, które ustanowiło instytucję służby zastępczej była Ukraina, z kolei w przypadku Federacji Rosyjskiej proces ten był o wiele bardziej problematyczny. Pomimo, że jeszcze w 1992 r. wprowadzono stosowny zapis do konstytucji, to na ustawę szczegółową czekać trzeba było dekadę. Tym samym można powiedzieć o swego rodzaju próżni oraz różnym podejściu komisariatów wojskowych, komisji poborowych i sądów do tejże materii.

Zarówno rosyjskie, jak i ukraińskie rozwiązania w zakresie służby zastępczej nie są doskonałe (deficytem ukraińskich jest przede wszystkim brak przyznanego prawa do służby zastępczej dla osób o poglądach pacyfistycznych, w przypadku rosyjskich – zbyt długi czas służby zastępczej w stosunku do standardowej służby wojskowej, a także powierzenie spraw związanych ze służbą zastępczą administracji wojskowej), to jednak dobrze, że są i wydają się sprawdzać w warunkach wojennych.

BIBLIOGRAFIA - REFERENCES

Printed sources:

- Conscientious objection to military service (Resolution 1987/46)*, 10 III 1987, <https://wri-irg.org/en/story/1987/conscientious-objection-military-service-resolution-198746> [dostęp: 5.10.2024].
- Conscientious objection to military service*, 5 VII 2012, <https://documents.un.org/doc/resolution/gen/g12/152/88/pdf/g1215288.pdf> [dostęp: 5.10.2024].
- Consideration of Reports Submitted by States Parties under Article 40 of the Covenant. Concluding observations of the Human Rights Committee. Finland, CCPR/CO/82/FIN*, 2 XII 2004, <https://documents.un.org/doc/undoc/gen/g04/449/95/pdf/g0444995.pdf> [dostęp: 5.10.2024].
- Constitution of the Republic of Armenia*, 5 VII 1995, <http://www.parliament.am/parliament.php?id=constitution&lang=eng> [dostęp: 5.10.2024].
- Constitution of the Republic of Tajikistan*, 6 XI 1994, <https://mfa.tj/en/main/tajikistan/constitution> [dostęp: 5.10.2024].
- Federal'nyy zakon № 53-FZ O voinskoy obyazannosti i voyennoy sluzhbe*, 28 III 1998, <http://kremmlin.ru/acts/bank/12128> [dostęp: 5.10.2024].
- Federal'nyy zakon Ob al'ternativnoy grazhdanskoj sluzhbe*, 25 VII 2002, <http://kremlin.ru/acts/bank/18436> [dostęp: 5.10.2024].
- Handbook on Human Rights and Fundamental Freedoms of Armed Forces Personnel*, Warsaw 2008.
- Konstitutsiya Kyrgyzskoy Respubliki*, 11 IV 2021, <https://cbd.minjust.gov.kg/112213/edition/1202952/ru> [dostęp: 5.10.2024].
- Konstitutsiya Respubliki Belarus'*, 15 III 1994, <https://president.gov.by/ru/gosudarstvo/constitution> [dostęp: 5.10.2024].
- Konstitutsiya Turkmenistana*, 28 IX 2008, <https://saylav.gov.tm/ru/law?id=2> [dostęp: 5.10.2024].
- Konstytucja Federacji Rosyjskiej*, 12 XII 1993, https://biblioteka.sejm.gov.pl/wp-content/uploads/2024/06/Konstytucja_Federacji_Rosyjskiej_2022_strona.pdf [dostęp: 5.10.2024].
- Konstytucja Gruzji*, 24 VIII 1995, <https://biblioteka.sejm.gov.pl/wp-content/uploads/2023/02/>

Gruzja_2015.pdf [dostęp: 5.10.2024].

Konstytucja Republiki Estońskiej, 28 VI 1992, https://biblioteka.sejm.gov.pl/wp-content/uploads/2015/10/Estonia_pol_010811.pdf [dostęp: 5.10.2024].

Konstytucja Republiki Litewskiej, 25 X 1992, https://biblioteka.sejm.gov.pl/wp-content/uploads/2016/01/Litwa_pol_010711.pdf [dostęp: 5.10.2024].

Konstytucja Republiki Łotewskiej, 15 II 1922, https://biblioteka.sejm.gov.pl/wp-content/uploads/2016/11/Lotwa_pol_010711.pdf [dostęp: 5.10.2024].

Konstytucja Republiki Mołdawii, 29 VII 1994, https://biblioteka.sejm.gov.pl/wp-content/uploads/2024/02/Konstytucja_Moldawii.pdf [dostęp: 5.10.2024].

Konstytucja Ukrainy, 28 VI 1996, https://biblioteka.sejm.gov.pl/wp-content/uploads/2024/07/Ukraina_2024-07-08.pdf [dostęp: 5.10.2024].

Konwentsiya Sodruzhestva Nezavisimyykh Gosudarstv o pravakh i osnovnykh svobodakh cheloveka, 26 V 1995, https://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_6966/7c1d5379cc927a5571eb3e3e2c4148e3ad141f75/ [dostęp: 5.10.2024].

Model'nyy zakon Ob al'ternativnoy (nevoyskovoy) sluzhbe, 16 X 1999, <http://www.parliament.am/library/modelayinorenqner/170.pdf> [dostęp: 5.10.2024].

National Defence Service Law [Latwia], 5 IV 2023, <https://likumi.lv/ta/en/en/id/341210-national-defence-service-law> [dostęp: 5.10.2024].

Opredefeniye Konstitutsionnogo Suda RF N 63-O „Ob otkaze v prinyatii k rassmotreniyu zaprosa Belovskogo gorodskogo narodnogo suda Kemerovskoy oblasti kak ne sootvetstviyushchego trebovaniyam Federal'nogo konstitutsionnogo zakona »O Konstitutsionnom Sude Rossiyskoy Federatsii«», 22 V 1996, <https://www.consultant.ru/cons/cgi/online.cgi?req=doc&base=ARB&n=5292#ht7fURUF7br7HC28> [dostęp: 5.10.2024].

Postanovna N 360 Pro zakhody shchodo realizatsiyi Zakonu Ukrayiny „Pro al'ternatyvnu (neviys'kovu) sluzhbu”, 30 VI 1992, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/360-92-p#Text> [dostęp: 5.10.2024].

Postanovna N 2066 Pro zatverdzhennya normatyvno-pravovykh aktiv shchodo zastosuvannya Zakonu Ukrayiny „Pro al'ternatyvnu (neviys'kovu) sluzhbu”, 10 XI 1999, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2066-99-p#Text> [dostęp: 5.10.2024].

Prikaz Mintruda Rossii N 79n „Ob utverzhdenii perechnykh vidov rabot, professiy, dolzhnostey, na kotorykh mogut byt' zanyaty grazhdane, prokhodyashchiye al'ternativnuyu grazhdanskuyu sluzhbu, i organizatsiy, gde predusmatrivayetsya prokhozheniye al'ternativnoy grazhdanskoy sluzhby”, 29 II 2024, https://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_473311/ [dostęp: 5.10.2024].

Right of conscientious objection. Resolution 337 (1967), 26 I 1967, <https://pace.coe.int/en/files/15752/html> [dostęp: 5.10.2024].

The Constitution of Kazakhstan, 30 VIII 1995, <https://constitution.kz/english/> [dostęp: 5.10.2024].

The Constitution of the Republic of Azerbaijan, 27 XI 1995, <https://president.az/en/pages/view/azerbaijan/constitution> [dostęp: 5.10.2024].

The Constitution of the Republic of Uzbekistan, 8 XII 1992, <https://lex.uz/docs/6451070> [dostęp: 5.10.2024].

UNCCPR General Comment No. 22: The right to freedom of thought, conscience and religion (Art. 18), [https://www.equalrightstrust.org/sites/default/files/ertdocs/general comment 22.pdf](https://www.equalrightstrust.org/sites/default/files/ertdocs/general%20comment%2022.pdf) [dostęp: 5.10.2024].

Ustawa federalna Federacji Rosyjskiej „O wolności sumienia i o zjednoczeniach religijnych” z 19 IX 1997 r. z późniejszymi zmianami, tł. T. Szyszlak, „Wschodnioznawstwo” 2007, s. 549-566.

Zakon Gruzii O Nevoynennoy, al'ternativnoy trudovoy sluzhbe, 28 X 1997, <https://matsne.gov.ge/ru/document/view/28294?publication=14> [dostęp: 5.10.2024].

Zakon Kyrgyzskoy Respubliki O vseobshchey voinskoy obyazannosti grazhdan Kyrgyzskoy Respub-

- liki, o voyennoy i al'ternativnoy sluzhbach, 9 II 2009, <https://cbd.minjust.gov.kg/202536/edition/4231/ru> [dostęp: 5.10.2024].
- Zakon Litovskoy Respubliki Ob obyazatel'noy al'ternativnoy (trudovoy) sluzhbe, 16 X 1990, <https://alternativeservice.info/zakonodatelstvo/zakon-ob-alternativnoj-sluzhbyi-v-litve.pdf> [dostęp: 5.10.2024].
- Zakon Respubliki Armeniya Ob al'ternativnoy sluzhbe, 17 XII 2003, <http://www.parliament.am/legislation.php?sel=show&ID=1884&lang=rus> [dostęp: 5.10.2024].
- Zakon Respubliki Belarus' Ob al'ternativnoy sluzhbe, 4 VI 2016, <https://pravo.by/document/?guid=12551&p0=H11500276> [dostęp: 5.10.2024].
- Zakon Respubliki Kyrgyzstan Ob al'ternativnoy (nevoyskovoy) sluzhbe, 16 XII 1992, <https://cbd.minjust.gov.kg/837/edition/503674/ru> [dostęp: 5.10.2024].
- Zakon Respubliki Kyrgyzstan Ob al'ternativnoy (vnevoyskovoy) sluzhbe, 13 VI 2002, <https://cbd.minjust.gov.kg/1056/edition/284027/ru> [dostęp: 5.10.2024].
- Zakon Respubliki Moldova Ob organizatsii grazhdanskoj (al'ternativnoy) sluzhby, 6 VII 2007, https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=107181&lang=ru [dostęp: 5.10.2024].
- Zakon Respubliki Uzbekistan O vseobshchey voinskoy obyazannosti i voyennoy sluzhbe, 12 XII 2002, <https://lex.uz/docs/78721> [dostęp: 5.10.2024].
- Zakon Rossiyskoy Federatsii № 2708-I „Ob izmeneniyakh i dopolneniyakh Konstitutsii (Osnovnogo Zakona) Rossiyskoy Sovetskoy Federativnoy Sotsialisticheskoy Respubliki”, 21 IV 1992, <https://constitution.garant.ru/history/ussr-rsfsr/1978/zakony/183094/chapter/948c9c0734b6e944a4727660f2d5a027/> [dostęp: 5.10.2024].
- Zakon Ukrainy Pro al'ternatyvnu (neviys'kovu) sluzhbu, 12 XII 1991, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1975-12#Text> [dostęp: 5.10.2024].
- Zareyestrovani yurydychni osoby za oblastyamy z kodom orhanizatsiyno-pravovoyi formy 825 „Relihiynna orhanizatsiya” (RO), nayavni v Yedynomu derzhavnomu reyestri fizychnykh osib-pidpryyemtsiv ta hromads'kykh formuvan' (YEDR): try relihiynni ob'yednannya z naybil'shoju kil'kistyu yurydychnykh osib, 20 X 2022, <https://dcss.gov.ua/wp-content/uploads/2022/10/2022.10.20-REL-data-public.xlsx> [dostęp: 5.10.2024].
- Zvit pro merezhu relihiynykh orhanizatsiy v Ukraini, 1 I 2022, <https://dcss.gov.ua/wp-content/uploads/2023/02/Zvit-pro-merezhu-relihiynykh-orhanizatsiy-Form1-2022.xlsx> [dostęp: 5.10.2024].

Studies:

- Abashidze A. Kh., Kolesnikova A. V., *Pravo na al'ternativnuyu sluzhbu*, „Vestnik Rossiyskogo universiteta druzhby narodov. Seriya: Yuridicheskiye nauki” 2010, nr 3, s. 114-117.
- Al'ternativnaya sluzhba: yuristy poyasnili, mozno li idti na neye vo vremya voyny*, 19 VII 2022, <https://focus.ua/voennye-novosti/522598-alternativnaya-sluzhba-yuristy-poyasnili-mozhno-li-idti-na-nee-vo-vremya-voyny> [dostęp: 5.10.2024].
- Bielecki M., *Odmowa pełnienia służby wojskowej przez Świadków Jehowy jako realizacja klauzuli sumienia. Uwarunkowania prawno-historyczne*, „Studia z Prawa Wyznaniowego” 2016, t. 19, s. 107-128.
- Bilash O., Karabin T., Selivanov A., *Military and Alternative (Non-Military) Service of Religious Citizens in Ukraine*, „Kościół i Prawo” 2022, vol. 11, nr 1, s. 9-26.
- Chy isnuye al'ternatyvna (neviys'kova) sluzhba pid chas voyennoho stanu ta khto maye na neyi pravo?*, 18 I 2023, <https://legalaid.gov.ua/publikatsiyi/chy-isnuye-alternatyvna-nevijskova-sluzhba-pid-chas-voynnogo-stanu-ta-hto-maye-na-neyi-pravo/> [dostęp: 5.10.2024].
- Khto i de mozhe prokhodyty al'ternatyvnu (neviys'kovu) sluzhbu*, 6 II 2016, <https://www.helsinki.org.ua/articles/hto-i-de-mozhe-prohodyty-alternatyvnu-nevijskovu-sluzhbu/> [dostęp: 5.10.2024].

5.10.2024].

Maranov R. V., *Al'ternativnaya sluzhba v stranakh SNG i Baltii*, Perm' 2000.

Mossakovskaya V., *Kak poyavilas' i kak ustroyena al'ternativnaya grazhdanskaya sluzhba*, 14 V 2022, <https://trends.rbc.ru/trends/social/627aefaf9a794759fa529f49?from=copy> [dostęp: 5.10.2024].

Pravozashchitniki namereny osporit' v Konstitutsionnom sude zakon ob ekstremizme v svyazi s zapretom Svideteley Iyegovy v Taganroge, 8 VI 2010, <https://www.kavkaz-uzel.eu/articles/169907/> [dostęp: 5.10.2024].

Pravo do podyktowanej sumieniem odmowy pełnienia służby wojskowej podczas mobilizacji potwierdzone, 28 VIII 2015, <https://www.jw.org/pl/wiadomosci/region/ukraina/prawa-czlowieka-obdzektorzy/> [dostęp: 5.10.2024].

Rostrud podvel itogi napravleniya grazhdan na al'ternativnuyu grazhdanskuyu sluzhbu v khode osenney prizyovnoy kampanii 2010 goda, 15 XII 2010, http://www.trud22.ru/news/20101215_1002.html [dostęp: 5.10.2024].

Suvorov A., *Verkhovnyy sud podtverdil pravo mobilizovannykh rossiyan na al'ternativnuyu sluzhbu*, 24 XI 2023, <https://rtvi.com/news/verhovnyj-sud-podtverdil-pravo-mobilizovannyh-rossiyanin-na-alternativnuyu-sluzhbu/> [dostęp: 5.10.2024].

Ukraińskie sądy uznają prawo do podyktowanej sumieniem odmowy pełnienia służby wojskowej podczas mobilizacji, 8 VI 2015, <https://www.jw.org/pl/wiadomosci/region/ukraina/wojna-wiadomosci-odmowa-sluzby-wojskowej/> [dostęp: 5.10.2024].

